

БАСЕЙН Р. ТЯСМИН: НА ПЕРЕТИНІ ДВОХ МОНЕТНИХ СИСТЕМ

У статті розглядається басейн р. Тясмин, правобережної притоки Дніпра на Середній Наддніпрянищині, як певний регіон концентрації нумізматичних знахідок XIV–XV ст., та визначена можливість існування у даному районі біля переправи через Дніпро торговельного центру, який міг бути не тільки торговельним, адміністративним центром у басейні р. Тясмин, але й виконувати охоронні функції на перехресті торговельних шляхів.

Ключові слова: басейн р. Тясмин, Середня Наддніпрянищина, монетні системи, нумізматика, торговельні шляхи.

Річка Тясмин є правобережною притокою Дніпра. Бере початок в північній частині села Любомирка Олександрівського району Кіровоградської області. Спочатку тече на південь та південний захід, в селі Соснівка повертає на північний захід і тече таким напрямком до села Райгород Кам'янського району Черкаської області. Потім напрямком змінюється на північний, а в місті Сміла річка повертає на північний схід. В селі Бузуків Тясмин ще раз повертає, тепер на південний схід і тече таким напрямком до самого Чигирина. Русло річки на даному відрізку паралельно руслу Дніпра. В районі міста Чигирин вона повертає на схід, впадаючи в Дніпро. В наш час вважається, що в давні часи частина Тясмину була другим рукавом Дніпра, який відгалужувався від основного русла в районі впадіння річки Вільшанки, але з часом середня частина рукава була замулена. На даний час ця частина прослідковується на місці так званих Ірдинських боліт. З яких витікає невелика р. Ірдинь, впадаючи у р. Тясмин.

Історія проживання населення в басейні р. Тясмин сягає у глибину віків. Про що свідчать знахідки часів енеоліту, бронзового віку. Від кімерійсько-скіфського періоду в басейні р. Тясмин залишились Черноліське, Жаботинське, Кам'янське поселення та широко відоме Мотронинське скіфське городище. Останнє використовувалось для проживання і наступними поколіннями. За матеріальними знахідками з цього городища прослідковується існування населення аж до часів Київської Русі.

У нашому дослідженні ми хочемо розглянути басейн р. Тясмин, точніше його середню частину, де річка утворює вигин, змінюючи направлення на 180 градусів, як місце певної концентрації нумізматичних знахідок від XIV–XV ст., в порівнянні з іншими територіями Середнього Подніпров'я. Інформація про знахідки монет даного періоду у верхній течії Тясмину автору не відома, хоча, без сумніву, вони там є. Територію нижньої течії Тясмину, на превеликий жаль, вже нема можливості дослідити, так як вона затоплена водами Кременчуцького водосховища.

Як відомо з історії: при впадінні р. Тясмин у Дніпро, починаючи з XVII століття, існувало містечко Крилів, яке також поглинуло води створеного у 1959–1961 рр. водосховища. Крилів при Богдані Хмельницькому був центром формування Крилівської сотні Чигиринського полку. Пізніше, за часів Російської імперії, це було повітове містечко, яке в XIX столітті отримало назву Новогеоргіївськ.

Крилів виник як окреме містечко у 1615 році. Отримало права і міський устрій за привілеєм польського короля Сигізмунда III Вази, даним в червні (день місяця не вказаний) 1616 року на прохання старости Чигиринського Яна Даниловича. У цьому привілеї зазначено: «Дав нам справу вельможний Ян Данилович, воєвода Руський, староста наш Бельський, Корсунський і Чигиринський: в повіті Чигиринському, у воєводстві Київському, між рікою Дніпром і Тясмином, є урочище Крилів назване, на шляху татарському, де той ворог хреста святого, Татарин, звик у панства наші входити і корони, також панства нашим сусідським шкоду чинити, на цьому місці місто наше закласти розповіли і дозволили...».

З наведеної частини привілею для нас важливим є свідчення про «шлях татарський», який проходив по урочищі Крилів в нижній течії Тясмину. Ішов він з лівого дніпровського берегу на правий, що підтверджується словами з того ж привілею: «...До того переїзд через

Дніпро під містом тим же міщанам надаємо». Мабуть в тому місці на Дніпрі була якась мілководна ділянка, яку можна було перейти вброд або переїхати возом. Даний шлях з одного берега Дніпра на інший скоріш за все існував значно раніше від заснування містечка Крилів, можливо ще в ті часи, які ми хочемо розглянути. Велика вірогідність того, що в XIV–XV ст. при впадінні Тясмину у Дніпро знаходився населений пункт, який міг бути як торговим центром не тільки басейну Тясмину, а й більш віддалених районів, так і місцем, в якому могли знаходитись представники ординської адміністрації. Такий форпост при впадінні Тясмину давав змогу не тільки контролювати важливий перехід через Дніпро, а й все Потясминня, що було досить важливим для зв'язку правобережних районів Середнього Подніпров'я з Лівобережжям і далі – з поволзькими, центральними, землями Золотої Орди. Місцеве населення мало змогу активно розвивати господарчу та торгову діяльність не тільки під контролем ханських баскаків, а й пізніше, під протекторатом литовської влади в особі київських князів та їх управителів на місцях. Лише з другої половини XV ст. місцевий люд був частково винищений кримськими ханами, а ті, що залишились, змушені були переселитись у більш північніші райони українських земель.

Від XIV–XV ст. в басейні р. Тясмин знайдено значну кількість монет. Частина знахідок подана в книзі «Скарби Черкащини» [5, с. 49–52]. Два монетні комплекси описані Хромовим К.К. [3]. Зроблений певний аналіз нумізматичних знахідок цього періоду по Чигиринському району [6, с. 70–76]. Тому по вищенаведених працях будуть робитись висновки в даній статті, при цьому не вдаючись в детальний аналіз конкретних знахідок. Умовно до монетних знахідок з басейну р. Тясмин можна віднести подібні знахідки з правого берегу Дніпра цього району. Адже територіально вони досить близькі.

За останні роки в даному регіоні знайдено ще певну кількість монет XIV–XV ст. На жаль не завжди була можливість ознайомитись з новими знахідками, провести точне визначення монет. Часто скарби майже зразу розсіювались, розпродувались, і на даний час вже втрачена можливість їх професійного опрацювання. Наприклад, у кінці 2012 році біля с. Миколаївка Смілянського району було знайдено скарб, який складався з більш як 1000 джучидських дангів, їх наслідувань та 150 празьких грошів, але для ознайомлення було надано лише близько сотні монет.

Автору статті відомо про знахідки більш як двох тисяч монет XIV–XV ст. з даного регіону. Звичайно, дані досить неповні. За приблизними підрахунками джучидські монети склали близько 75–80 % від усієї кількості знахідок, празькі гроші – 10–15 %, монети львівського карбування – 3–8 %, монети Володимира Ольгердовича – 1 % (з них дві монети до цього невідомого типу [2]). Також серед знахідок були представлені: подільський грошик Костянтина Коріатовича (1380 – до 1391); дві монети Дмитра-Корибута Ольгердовича, новгород-сіверського князя (до 1393 року); денга новгород-суздальського князя Бориса Костянтиновича (1355–1392); дві монети, карбовані у Молдавському князівстві Олександром Добрим (1400–1432); дві монети (лев, решітка – ПЕЧАТЬ, і ПЕЧАТЬ – меч) з литовсько-білоруських земель, які, як вважають, карбував литовський князь Ягайло (1377–1384) [1, с. 36–37]; джучидська монета з рязанською контрамаркою, зробленою скоріш за все Федором Ольговичем (1402–1427); дві візантійські монети – Іоанна V Палеолога (1341–1391) і Іоанна VIII Палеолога (1423–1448); турецька монета Мурада I бин Орхона (1362–1389); декілька джучидських дангів з литовським надкарбуванням «колюмни» та ряду різних наслідувань, які важко приписати карбуванню якогось певного правителя. Подібні наслідування потребують подальшого вивчення та атрибуції.

Як видно із знахідок – переважну більшість складають джучидські данги, карбовані різними монетними дворами Золотої Орди. В основному це данги хана Токтамиша. До них приєднується значна кількість наслідувань джучидським монетам, емітентів яких визначити досить важко, хоча певні спроби є, але не завжди вони в цілому вірні [3]. Різноманітність та різний рівень виготовлення таких наслідувань говорить про існування багатьох центрів монетного карбування на землях, що до недавнього часу перебували під татарською зверхністю. Можливо і на даній території виготовлялись подібні наслідування.

Від середини XV ст. у цей регіон поступають монети Кримського ханства. Кількість знахідок кримських і генуезько-кримських монет значно поступається кількості джучидських

та становить 3–8 % від загальної маси монет зазначеного періоду. Є відомості про знахідку значного скарбу таких монет в цьому районі, але вони дуже сумнівні. Що б не вдаватись в порівняння надходжень джучидських та кримських монет на українські землі, хочеться відзначити один момент, а саме: від часу заснування Кримського ханства його політика щодо українських земель була досить агресивною, що не сприяло товарно-грошовим відносинам.

Таким чином з самого початку відродження грошового обігу на Середньому Подніпров'ї в середині XIV ст. основним компонентом грошової маси були монети східного та південно-східного походження. З часом зростають надходження монет з заходу – празьких грошей і монет львівського карбування – так званих «руських» квартників. До них приєднуються поодинокі знахідки монет Подільського і Молдавського князівств. В другій половині XV ст. на Середньому Подніпров'ї поступово поширюються монети польського карбування, які лише в XVI ст. змогли витіснити з грошового обігу монети попередніх періодів.

Разом з монетами зустрічаються і монетні гривні. В районі м. Сміла був знайдений змішаний монетний скарб, в якому була, поряд з джучидськими дангами, празькими грошами, монетами Володимира Ольгердовича, новгородська гривня. Та в основному монетні гривні знаходять окремо від монет. Всього з басейну р. Тясмин відомо про знахідки двох «татарських» і близько 20 новгородських гривень. Що може свідчить про значні торгові операції, які відбувались на цих землях.

Завдяки знахідкам з басейну Тясмину значно розширились знання про ареал обігу певних груп монет та були виявлені нові типи монет від цього періоду. Як видно із знахідок – географія карбування знайдених монет досить широка і свідчить про те, що в даному регіоні товарно-грошові відносини, починаючи з другої половини XIV ст., розвивались досить інтенсивно і різноспрямовано. Припущення, зроблене вище, про існування у нижній течії Тясмину певного торгового центру, куди поступали різні товари, а разом з ними і монети, як зі сходу, так із заходу, з півдня і півночі, має реальне відображення у тій кількості монетних знахідок з басейну р. Тясмин. Після різних соціальних і політичних катаклізмів середини – другої половини XIV ст. у навколишніх державних об'єднаннях відбувається певна політична стабілізація, що позитивно вплинула на зростання товарно-грошових відносин. Київське князівство, південною частиною якого були землі навколо Тясмину, також активно включається у названий процес. Більш інтенсивний товарообмін викликав необхідність збільшення грошової маси в обігу. Що в свою чергу породило таке явище, як виготовлення різних наслідувань монетам, що були широко представлені в грошовому обігу. В основному – джучидським дангам. На даний час відомі наслідування і руським квартинкам.

Аналізуючи монетні знахідки від XIV–XVст. в басейні р. Тясмин, ми бачимо специфіку даного регіону в тому, що на його території перетинаються східна та західна монетні системи, змішуючись і взаємовпливаючи одна на одну, при цьому породжуючи різні місцеві наслідування та за короткий період формуючи місцеву грошову систему, яскравими представниками якої являються монети Володимира Ольгердовича і так звані «київські» наслідування монетам Джанібєка. Адже Потясминня було південною окраїною Київського князівства. Таким чином, монети, карбовані на землях цього князівства, в першу чергу розходились по всій його території. Подібні процеси у грошовому обігу відбувались можливо по всьому прикордонню затухаючої Золотої Орди і міцніючого Великого князівства Литовського. Та саме монетні знахідки з басейну р. Тясмин нам добре свідчать про всі ті зміни грошового обігу, що відбувались на протязі XIV–XVст. у даному регіоні. Значна кількість знахідок монет XIV–XVст. може говорити про більш інтенсивний грошовий обіг в порівнянні з іншими регіонами. Це відбувалось завдячуючи наявності певних торгових шляхів, один з яких проходив через Дніпро, та можливому розташуванню торгового центру на перетині цих шляхів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гулецькі Д. Манеты Беларуси да 1707 года / Д. Гулецькі, А. Грамика, А. Криваручка. – Мінськ, 2007.
2. Погорілець О. Про нові монети зі знаком Володимира Ольгердовича / О. Погорілець, Р. Саввов // Нумізмати́ка і фалеристика. – 2009. – № 1. – С. 10–11.
3. Хромов К. Два комплекса серебряных джучидских монет из центральных областей Украины

- / К. Хромов // Матеріали VI міжнародної нумізматическої конференції. – Азак, 2007.
4. Хромов К. К вопросу о начале монетной чеканки на территории Киевского княжества в XIV веке (о «киевских» подражаниях монетам Джанибека) / К. Хромов // Монеты джучидов и сопредельных государств в XIII–XV вв. – К., 2007.
  5. Шостопал А. Скарби Черкащини / А. Шостопал. – Черкаси, 2007.
  6. Шостопал А. Чигиринщина в XIV–XV століттях за нумізматичними даними / А. Шостопал // Матеріали науково-практичної конференції «Чигиринщина: історія і сьогодення» 1–2 жовтня 2008р. – Черкаси, 2008.

Шостопал А. Бассейн р. Тясмин: на перехрест'ї двох монетних систем.

В статтє рассмотрен бассейн р. Тясмин, правобережной притоки Днепра на Среднем Поднепровье, как определённый регион концентрации нумизматических находок XIV–XV веков, и определена возможность существования в данном районе при переправе через Днепр торгового центра, который мог быть не только торговым, административным центром в бассейне р. Тясмин, но и выполнять охранные функции на пересечении торговых путей.

Ключевые слова: бассейн р. Тясмин, Среднее Поднепровье, монетне системи, нумізматика, торговые пути.

Shostopal A. River basin Tyasmin: at the crossroads of the two monetary systems.

The article describes the basin Tyasmin, right-bank tributaries of the Dnieper River in the Middle Dnieper, as the concentration of a particular region of numismatic finds XIV–XV centuries, and determined the possible existence in the region while crossing the Dnieper shopping center, which could be not only a commercial, administrative center of the river basin Tyasmin, but also to perform guard duties at the crossroads of trade routes.

Key words: river basin Tyasmin, Middle Dnieper, coinage, numismatics, trade routes.

Одержано 19.03.2013

